

בירור מקיף ויסודי על הנחת תפילין בחול המועד (מאמר ז')

הפולמוס השני באיטליה: קרימונה ש"מ חלק ב

הרבנים ששללו את דעת הרב אמפ"ך

ביריעה הקודמת חשפנו פולמוס קרימונה, בעת שבשנת ש"מ החלו לפרוץ בקיעים בחומת המנהג של הנחת תפילין בחוה"מ, בראות המרא דאתרא – רבי אברהם מנחם פורטו – את הפרצה, גזר ואמר שכל אנשי הקהילה יניחו ללא יוצא מן הכלל. כל העדה אכן קבל את הוראת הרב, להוציא אחד, אחד ומיוחד הלא הוא רבי משה פורטו, מחשובי הקהילה, עובדה שהרגיז את הרב שפנה לחכמי המדינה כדי לקבל סיוע לעמדתו. ואכן קיבל כפי שנוכחנו לראות את תשובותיהם של חמשה מחשובי הרבנים שתמכו בגישת הרב. נפלא שגדול רבני איטליה, הלא הוא רבי שמואל יהודה קצנלבויגן לא נחית בעומק הסוגיא, אלא שמן הנכון לציית לרב הקהילה, ותו לא, ואכן במאמרנו זה תתבאר דעתו, ויובן על נכון גישתו לפולמוס.

מלבד חכמי קרימונה עירו, ורבני וונציה נשלח איגרתו של אמפ"ך גם לפירארה. אך בעוד שבוונציה נזקקו לשאלה שלושה חכמים שהם היוו את מעמד הרבנים. בפירארה אין אתה מוצא אלא חכם אחד שהסכים על הפסק, והינו ר' רפאל יוסף טריוויס. כולם חכמים אחרים לא הסכימו לדעתו של אב"ד קרימונה? ממוצא שאלה זו יש לתמוה גם על מהות דעתן של חכמי פאדובה מודינה ריג'יו ומנטובה הסמוכות, כלום לא ביקש הרב אמפ"ך לשמוע דעתן, או שמא ידוע היה לו מנהגם ועל כן לא פנה אליהם?

וכפי שיתברר, הפלא הוא שחכמי קהילות אלה הביעו את דעתם, ורבה של קרימונה לא צירף מענתם בחיבורו, משום שהם צדדו לדעתו של ר' משה הכהן פורטו!

בקובץ תשובותיו של הרב אי"ש ג"ר ושרו נכללו גם שו"ת אמפ"ך שבספריית מונטיפיורי 480 (סרט 7281), נמצאות תגובותיהם חכמי פירארה שדחו את דברי אמפ"ך, והם **רבי ישמעאל חנינא הרופא ב"ר מרדכי הרופא מוואלומנטינו** – אחד מבני החבורה הגדולים של חכמי פירארה, ורבו של רמ"ע מפאנו¹, ושני האחים הנודעים **רבי משה ב"ר ישראל פינצי מאריי"ו** (Da Reggio) ואחיו ר' אהרן. יש להניח שגם חכמים אחרים הגיבו לשאלה זו, אך הרב אמפ"ך לא כלל את דבריהם בספרו משום שהם צידדו בעמדת מתנגדו – ר' משה פורטו כהן.

¹ כך הוא כותב בתשובותיו: "מורי הה"ר ישמעאל חנינא יצ"ו, אשר ידעת דמחדדין ונהירן שמעתתי טובא", שו"ת הרמ"ע, סי' לב. וכן: "כך שנה לי מורי ורבי מובהק הה"ר ישמעאל חנינא זצ"ל", שם, סי' קכג. מניסוח 'מורי ורבי המובהק', נראה שיש לדייק שלמד ממנו רוב חכמתו בעיקר שנות הלימוד, היינו בבולוניה, ולא בפירארה אחר הגירוש, שם שהה רמ"ע לסירוגין, ר. בונפיל, 'ר' מנחם עזריה מפאנו ותקופתו', פרקים בתולדות החברה היהדות, (מוקדש לפרו' כץ), ירושלים תש"ס, עמ' קא, הע' 24.

משולחנו של יחיאל גולדהבר

פרשת לך לך תשע"ח

עד גירוש היהודים ממדינת האפיפיור בשנת שכ"ט², היה רבי ישמעאל חנינא רב בבלוניה, ומשם עבר לפירארה³, ועמד שם בראש בית-הדין שהוקם בשנת של"ה⁴. בשנת של"ד נמנה עם חכמי פירארה שאסרו את הספר מאור עינים⁵. בשנת של"ה, עם הגעת שמועה לא-טובה מפטירת הב"י, כתב לכבודו קינה, בה ביטא את כאבו על הסתלקות גדול הדור⁶; ונותרו ממנו כמה תשובות להלכה⁷. מפירארה עבר לריגיי ושימש בה ברבנות.

הפסק של ר' ישמעאל חנינא נראה כמו שלא נכתב בזיקה לתשובת אמפ"ך אלא נוסח השאלה הוא סתום ומבלי נטייה כלשהי לצד זה או אחר, וכאילו השואל הוא דווקא ר' משה פורטו כהן. פסקו של ר' ישמעאל סובב על כמה צירים: הרשב"י ורוב הפוסקים שהם עמודי ההוראה סוברים שאין להניח תפילין בחוה"מ "וכיון שהדבר תלוי במחלוקת הגדולים ובתלמודא דידן ליכא הורא שצריך להניחם". ואלה שסוברים שצריך להניחם מביאים ראיה מהירושלמי ולא מהבבלי, לכך 'שב ואל-תעשה עדיף'.

העניין השני הוא המנהג, שאפילו אם אין הלכה בפוסקים שסוברים שאין להניחם, הרי מנהג מבטל הלכה, ויש בכך גם משום 'לא תתגודדו'. ר' ישמעאל חנינא דוחה זאת משום שהפוסקים המחייבים אין כותבים שעונש מוטל על מי שלא מניחם "ורשב"י אומר שהמניח חייב מיתה". ובמקום סכנה אין משגיחין במנהג ובאיסור של לא תתגודדו. אף הוא אומר שהפוסקים המחייבים לא אמרו דבריהם אלא משום שלא ראו דברי הזוהר, ואם היו רואים לא היו פוסקים כך.

נדרשתי לאשר שאלו לחוות דעי מה לעשות בא' שכל בני עירו נוהגים להניח תפילין בחוה"מ והוא לבדו עומד בב"ה בלי תפילין כי חושש הוא לו מחטאת, מצוה הבאה בעבירה לדעת האוסרים להניחן, ולבו נוקפו מדברי רשב"י המפליג בעונש המניחם עד שאמר שהוא חייב מיתה. אם יש לנו לכופו לעשות מנהג המקום אשר הוא חונה שם [?] לפי דעת האומרים שנכון או אם ראוי להניחו לעשות בזה מה שלבו חפץ כיון שנמצאו הרבה מן החכמים הפוסקים שאין להניחם.

² על הגירוש ראה: ישעיה זנה, מפאולו הרביעי עד פיוס החמישי, ירושלים תשי"ד, עמ' 204-220.

שנתיים לפני הגירוש אסר השלטון את חשובי קבילת בולוניה, ביניהם היה ר' ישמעאל חנינא, והתפרסם חיבור תאורו של המאסר הקשה, אהרן יעללינעק, 'שבע חקירות', ב, השחר, שנה ב (תרל"א), חו' א, עמ' 17-23; אח"כ נדפס בתור חוברת בהוסיאטין תרס"ד. לפני הגירוש ערך השלטון המקומי וויכוח-דת, כשמומרים מתנגחים עם הרבנים, בין השאר לקח ר' ישמעאל חלק בוויכוחים, וניהל אותו ביד רמה, דניאל קארפי, 'גירוש היהודים ממדינת הכנסייה בימי האפיפיור פיוס החמישי', בתרבות הרנסאנס ובין חומות הגיטו, תל אביב תשמ"ט, עמ' 151-157.

תשובה ממנו ביחד עם הסכמת ר' רפאל יוסף טריוויש משנת שמ"א, בענין פריעת בעל חוב, נמצאות באוסף תשובות לחכמי איטליה, יד בן צבי, 4002, דפים 35-39.

³ מורטורה, מזכרת חכמי איטליה, עמ' 41, 67; זכר צדיק לברכה, עמ' 125.

⁴ בחורף של"ה פנו בני קהל איטליאני ואשכנזים בפירארה אל השלטונות בבקשת אישור למינוי: "שלושה אנשים נבונים שידאגו לסידורים ההכרחיים לאורח חיים היהודי בנוגע לאו"ה ולא"ה"ע...", שלושת החכמים שהוצעו: ר' ישמעאל חנינא, ר' שמואל די וויקיו ור' חזקיה פינצי, ראובן בונפיל, הרבנות באיטליה בתקופת הרינסיאנס, ירושלים תשל"ט, עמ' 151.

⁵ D. Kaufman, Zur Geschichte der Kampe Asarja dei Rossi, Gesammelte Schriften. Vol. II, 1915, p. 91.

⁶ מ' בניהו, יוסף בחירי, ירושלים תשס"ה, עמ' תקפא, וכל מילות הקינה מתחילות באות י'.

⁷ תשובה משנת של"ג בענין חליצה, על פסקו של ר' רפאל יוסף טריוויש, פורסמה ב'פחד יצחק', חלק ג, ערך חליצה קודמת; תשובה משנת של"ו בענין טרפת עוף, בצירוף תשובתו של ר' רפאל יוסף טריוויש, קובץ תשובות לחכמי איטליה, יד בן צבי, 4046, דפים נא-נג.

פרשת לך לך תשעה

ידון רוחי ואם מך הוא דלא שרי עורבא ולא אזר יונה שנכוף אותו על ככה, דהא פלוגתא דרבוואתא חזינן הכא כי לפי מרדכי והרא"ש, הסמ"ג ובעל התרומה והריא"ז, ראוי להניח⁸, אבל לפי התוספות אין להניחם⁹ [...] וכן נראה שהוא דעת הרי"ף שאין מניחים תפילין בחוה"מ, דסבירא ליה שאיסור מלאכה בחוה"מ הוא מן התורה, וכמו שכתב בעל שלטי הגבורים בהלכות תפילין ובפרק בתרא דמ"ק.

ורשב"י כתב בהדיא שהמניחים חייב מיתה, וכן פסק מהר"י קארו, שאין להניחם. הרי לך שרשב"י ותוספות וגאון והרי"ף והרשב"א והראב"ד והרמב"ן ומהר"י קארו כללו סבירא להו שאין מניחים בחוה"מ. וכיון שהדבר תלוי במחלוקת הגדולים ובתלמודא דידן ליכא הוכחה שצריך להניחם, כמו שכתבו התוספות לעיל, ואפילו הפוסקים המחייבים להניחם, מודים שאין הראיה שלהם מגמרא דילן, כי אם מהירושלמי, מי הוא זה ואיזה הוא אשר ימלא לבו להכניס ראשו בין הרים להכריע ביניהם בקום ועשה. אדרבה מספקא אית לן למימר שאין להניחם משום 'שב ואל-תעשה'. כדאיתא בתלמודא בכמה דוכתין וכדכתב מהר"י קארו בטור או"ח הנז' [ומעתיק לשונו].

ואם לחשך אדם לומר שיש לנו לכופו מכח המנהג שלא מבעיא אם הלכה כדברי הפוסקים שיש להניחם דדינא מי הכי הוי, אלא אפילו נימא שהלכתא כמ"ד שאין להניחם הרי אמרו מנהג מבטל הלכה, וכ"ש משום 'לא תתגודדו' – לא תעשו אגודות אגודות נמי איכא [...] והכא בנ"ד הוי ב"ד אחד. לע"ד לאו מילתא היא, כיון שהפוסקים האומרים יש להניח תפילין בחוה"מ אינם משמיעים עונש לבלתי מניחם, ורשב"י אומר שהמניחים חייב מיתה, א"כ מי שמניחם מכניס עצמו בספק סכנת מיתה, ובכלל כי האי מילתא לא אזלינן בתר מנהגא כלל ולא משגחינן בלא תתגודדו – לא תעשו אגודות. שעדיפא סכנתא מאיסורא.

ומעתה לא מבעיא השתא שהפוסקים האומרים שאין להניח רובא נינהו¹⁰ אלא אפילו הוו איפכא כיון שלדעת האוסרים המניחם מכניס עצמו בסכנת מיתה¹¹ לא אזלינן בתר רובא.

ולע"ד המחייבים להניח תפילין בחוה"מ לא ראו דברי רשב"י, שכך אמרו על הרמב"ן ז"ל שעם היותו מקובל גדול, לא ראה ספר הזוהר מעולם, ואלו ראו אותם, גם היו חוששים להם.

סוף דבר בהא קא נחיתנא ובהא קא סליקנא, שלעניות דעתי מי שירא לנפשו לחוש לדברי רשב"י שלא להניח תפילין בחוה"מ, אין ראוי לכופו להניחם כדי לקיים המנהג. וה' יצילנו משגיאות ויראנו מתורתו נפלאות.

נאום הקטן ישמעאל חנינא מוולומנטינו, פה פירארה י"א שבט השמ"א¹²

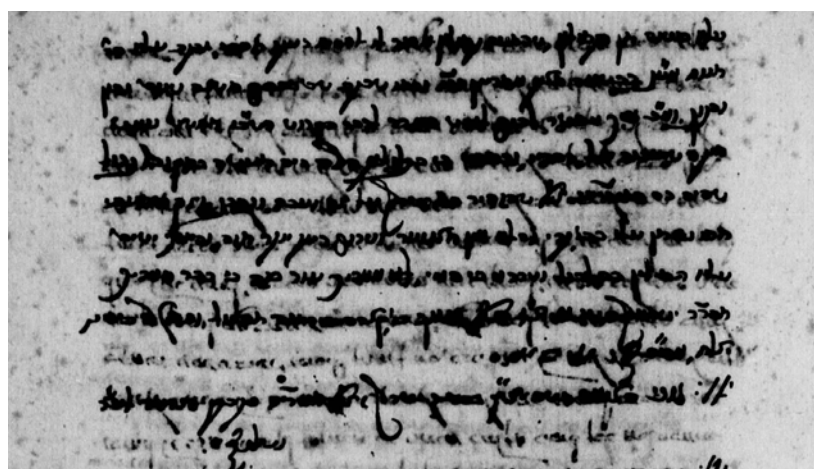
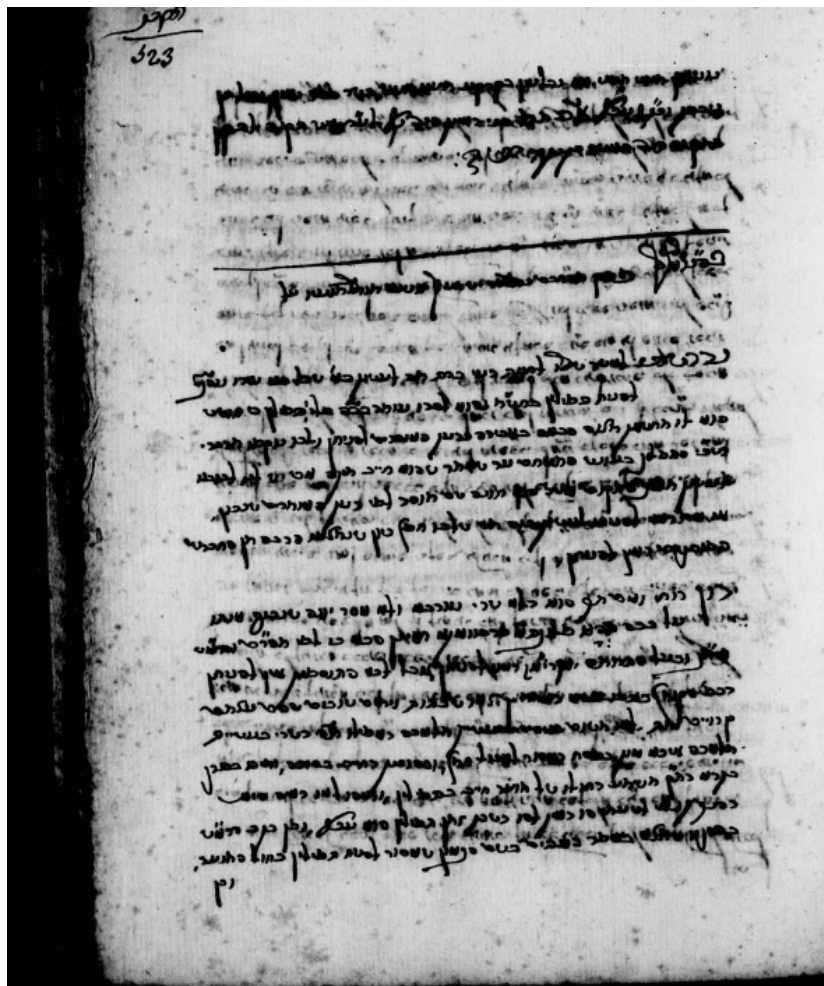
⁸ ביטוי 'ראוי' אינו מדויק, והנכון הוא: חייב להניח.

⁹ זו שגיאה שהשתרשה בעקבות דברי הרשב"א שהובאו בב"י. דעת כל התוספות בתלמוד שיש להניחם.

¹⁰ נתון זה אינו נכון!

¹¹ אינו נכון, אסופת הקדמונים האוסרים לא העלו על שפתם עונש מיתה, להוציא הזוהר, שהוא דעת יחיד בכך!

¹² פסקים ותשובות חכמי איטליה, ספריית לונדון – מונטיפיורי, 480 (סרט 7281), דף 523-524; באוסף ספריה לאומית ישנה העתקה ברורה יותר - B 946. Ms Heb 3904, דף 79-80.

פתיחתה וחתומתה של תשובת רבי ישמעאל חנינא ממולמונטה, פה פירארה, שמיג

פרשת לך לך תשע"ח

רבי משה פינצי מאריי [ריגיון] מרבני פירארה¹³ סומך ידיו על פסקו של ר' ישמעאל חנינא, ומוסיף טעמים אחרים לחזק דבריו: כבר הורה הב"י, ולא זו בלבד שהוא הפוסק האחרון שיש ללכת אחריו, אלא שהוא היה בא"י, על אחת כמה וכמה בענין שחל עליו הכלל 'שב ואל תעשה'. לפיכך אין לכופ את המסרב להניחם.

ועוד שהלא ימצאו כמה אנשים שהם פטורים מתפילין. וכאן הוא מגלה סיפור פלאי על מקובל גדול בריגיון שהזהיר לאיש שהיה מניח תפילין בחוה"מ – לבל יניחם, ולא שמע אליו וסופו שנהרג! אחריו בא אחיו **רבי אהרן פינצי מפירארה**¹⁴ ומחזק את דבריו כיהודה ועוד, ומוסר שרבותיו, כולם מנעו מלהניחם בחוה"מ! לעת-עתה נבצר ממני זיהוי רבותיו!

מן התימה הוא זה אשר מלאו לבו להקפיד על כי האי מילתא [??] שלא תשנה לדברי מרנן ורבנן מהר"י קארו ז"ל דבתראה הוא, ומעונתו היתה בארץ הקדושה. וכמאמרו של אב"י בפרק מקום שנהגו¹⁵: אבל מא"י לבבל כיון דאנן כייפינן להו עבדינן כוותייהו. ואע"ג דהתא אין סמיכה בא"י, מכל מקום הלא מילתא היא: כי מציון תצא תורה.

מלבד טעמו ודבריו נכונים מאוד אשר כל בני ישראל ראוי להסכים לדבריו בדין זה, בפרט כי הוא בשב-ואל-תעשה כמו שכתוב לעיל הרב יצ"ו אשר קדמוני. ולא עוד אלא אשר שלחו ידם לכופ האיש אשר ירא לדבר ה'. לפי דעתי לא היה להם להקפיד על ככה מכמה טעמים, כל שכן שאין לכופו.

א. כי לא אמרו ז"ל כפייה על שינוי מנהג, אלא אמרו 'אל ישנה מפני המחלוקת, כדי דלא אתי לינצוייה'. והכא נטל טעם המחלוקת. כי הכי הוא כמו שכתב הר"ן שם בכיוצא וקרוב לזה בפי' מקום שנהגו.

ב. כי זה הדבר דומה למה שאמרו ז"ל: ובכל מקום תלמידי חכמים מבטלים ממלאכה כת' באב, ולעולם יעשה אדם עצמו לת"ח ולא חיישינן ליוהרא. כי כמה בטלנא איכא בשוקי¹⁶. והכי נמי כמה אנשים יש שאינם משימים עליהם תפילין לסיבת חולי או ד"א.

¹³ תחילה התגורר באימולה. יצא, כנראה, עם גירוש היהודים ממדינת האפיפיור בשנת שכ"ט, לפירארה, ראה זנה, מפאולו הרביעי עד פיוס החמישי, עמ' 226. בשנת שכ"ו פסק בענין הגט של תמרי-וינטורצו, וכך חתם את שמו: "משה יצ"ו בכ"מ ישראל זצ"ל פנצי מאריי", אלה הדברים, שכ"ו, דף 22. אף הוא נמנה בין מוציאי האיסור על ספר 'מאור עינים' בשנת של"ד. מצאנו שהוא מוסיף את דעתו לדבריו של ר' רפאל יוסף טריוויש לגבי הפולמוס שהתעורר באיטליה סביב ביטול הגבלת התורה לפני הקריאה, שו"ת מתנות באדם, סי' ט.

¹⁴ ר' אהרן עצמו העתיק כמה מכתבי הקבלה. בין השאר העתיק חיבור קבלי על ל"ב נתיבות החכמה בפירארה בשנת שמ"ב, כתי"י JTS 1600. אוסף תשובותיו נמצא באוסף זנה במכון יד בן צבי סי' 4040 (סרט 27706), ואין בו דבר בענין תפילין בחוה"מ ולא בדברי קבלה.

מתוך קינה עליו אנו למדים שנפטר י"ג כסלו שמ"ה, שמעון ברנשטיין, משירי ישראל באיטליה, עמ' נח.

¹⁵ פסחים דף נ"א ע"א: מקשים על רבב"ח האם לית ליה הא דתנן 'נותנין עליו חומרי המקום שיצא משם וחומרי המקום שהלך לשם'. אמר אב"י: הני מילי מבבל לבבל ומא"י לא"י (פרש"י: מעיר לעיר בבבל), אי נמי מבבל לא"י. אבל מא"י לבבל לא, כיון שאנן כייפינן להו (פרש"י: שבני בבל כייפי לא"י דאינהו סמיכי ובבבל לא סמיכי), עבדינן כווייתיהו.

הנחת הרב פינצי צ"ב: הלא הראשונים מבארים שמאמר זה מיירי בבני בבל העוברים לא"י!

¹⁶ פסחים דף נ"ה ע"ב.

משולחנו של יחיאל גולדהבר

פרשת לך לך תשע"ח

ג. כי הדין פשוט והלה רווחת כהרמב"ם בהל' תפילין פ"ד [היי"ג] ומסכים לדעתו רבינו יעקב בטור או"ח סי' לח, וז"ל: מצטער נמי שאין דעתו מיושבת עליו ונכונה עליו פטור מן התפילין. שהמניח תפילין אסור לו להסיח דעתו מהם. וכתב עליו רבנו מנוח: אע"ג שבשאר מצוות אמרינן וכו' וכמו שכתב שם בכס"מ טעם נכון והגון. וא"כ איך [?] האלוף ממנטובה [שלוש מילים אינן קריאות] הקדוש¹⁷ מחשש עונש [?] שיעורר על דברי. רק אמר שהמניח תפילין בא"י מתחייב בנפשו שאינו מאמין כי בזמן [שבע מילים אינן קריאות] האלה היה מעשה במקום הנ"ל שהיה רב באר"י ז"ל והזהיר בם ישראל ע"ז ואמר ונהרג, וזה שמעתי מפי נאמן עלי כבי תרי. והלא אין מצטער וטריף דעת יותר מזה. ואיך ישים עליו תפילין בטרדה כי האי.

לא אאריך עוד בזה כי כבר האריך מהר"ם ח' הנ"ל¹⁸, ועוד כי קצרה היריעה וחפץ ה' בידינו יצליח אכ"י"ר.

אני הצעיר משה יצ"ו בכמ"ר ישראל ז"ל פינצי מאר"י, כתבתי להנראה לעניות דעתי ושלוש.

גם אנכי מן הנוהגים לבלתי הניחם כלל, שכך קבלתי מרבותי. ואם יאמר אדם לכוף אותי להניחם לא צייתינא ליה מכל הני טעמי דכתבו הגאונים לעיל.

נאום אהרן יצ"ו בכמ"ר ישראל פינצי מאר"י ז"ל.

אגב, מכאן אנו למדים על חילוקי מנהגים בקהלת מודינא!

ממנטובה ידועה לנו דעתו של רבי משה פרובינצאלי, שיצא בחרפות נגד החדרת המנהג הקבלי, וכפי שיתואר בהרחבה במאמר הבא. אבל אין לנו עדויות חיות על הנוהג בקהילה.

מריג'יו, כבר בדור שלפני כן נהגו שלא להניחם. וכך אנו שומעים מפסקו של רבי אהרן ב"ר ישראל פינצי מפירארה שמעיד שאין הוא נוהג להניחם "שכך קבלתי מרבותי", והרי הוא היה מאר"י. במאמר הבא נמשיך עם הפולמוס בתוככי קהילת ריג'יו.

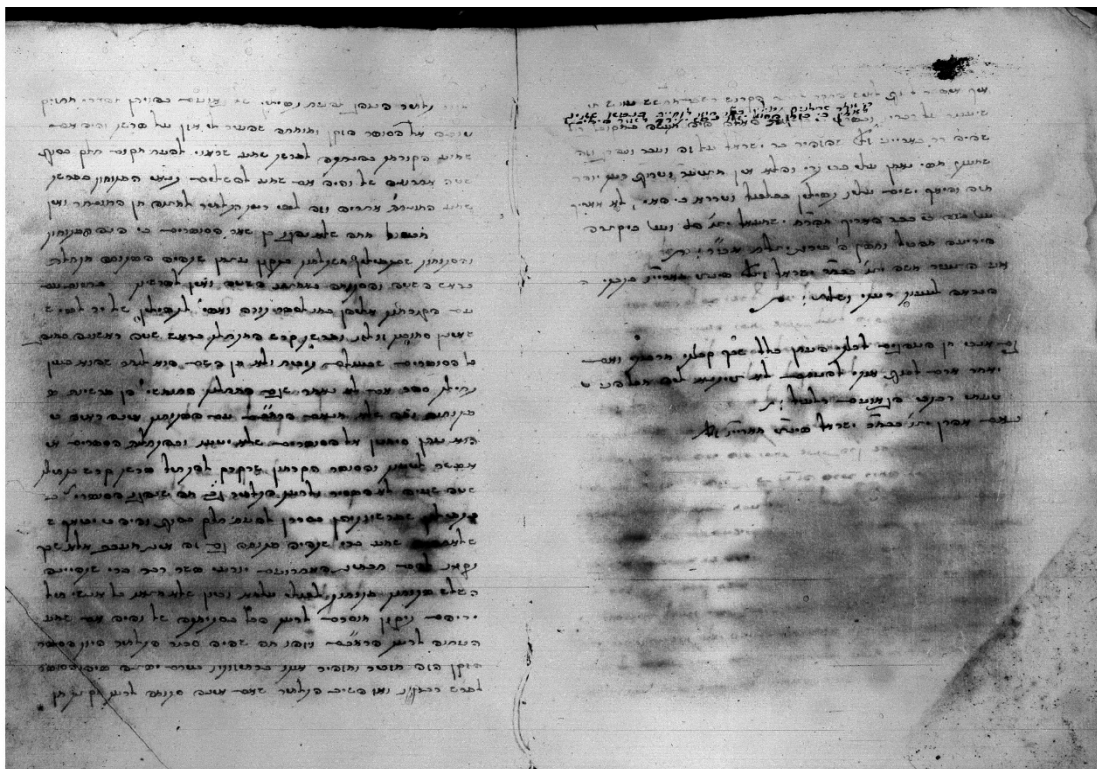
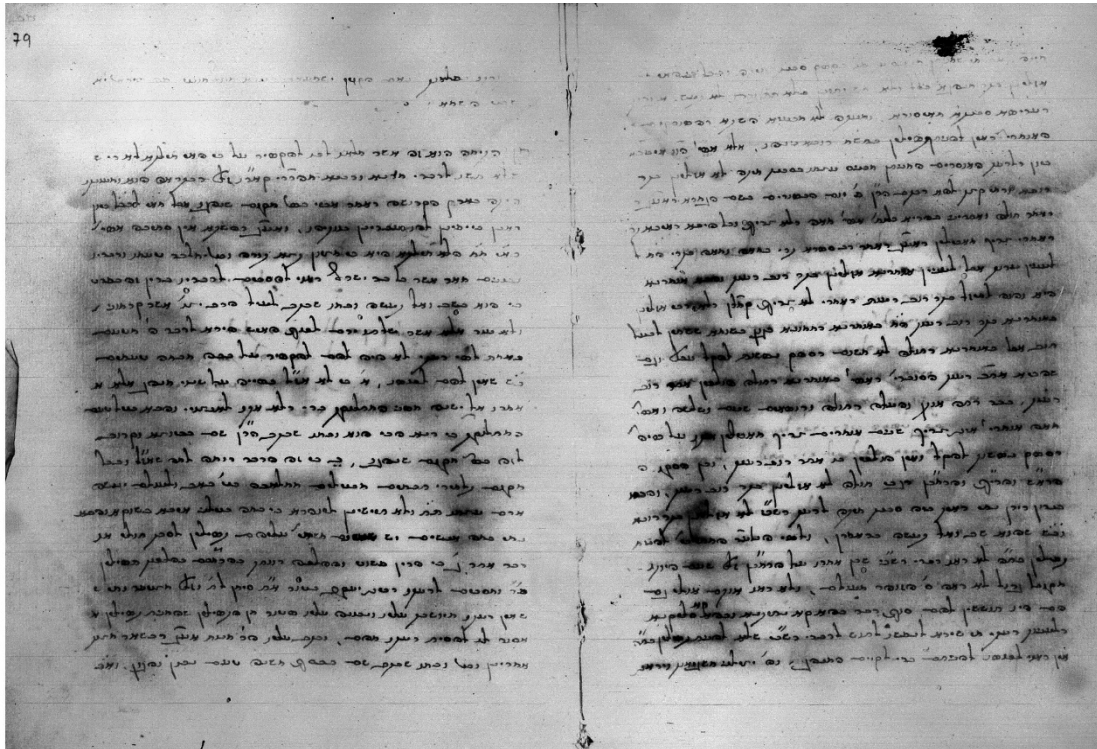
בברכת שבת שלום, יחיאל גולדהבר

¹⁷ שורה זו מטושטשת, וחבל, שזיהוי המקובל הלז, עמום!

¹⁸ רבי ישמעאל חנינא.

משולחנו של יחיאל גולדהבר

פרשת לך תשעה

הסכמותיהם של האחים רבי משה ורבי אהרן פינצי לפסקו של רבי ישמעאל חנינא ממולמונטה, נגד כפיתו של הרב אמפך שאילץ את רבי משה פורטו להניח תפילין נגד רצונו

מעומק הלב ההומה ורוגש נעלה ברכותינו החמים לכבוד יום שמחת לבו של ידיד יקר ואהוב, רב פעלים ורב הקילוסין, ספרא וסייפא צמודים בידיו, הרב החסיד **רבי זאב וואלף דייטש שליט"א** לרגל שמחת בנו, החתן אוצר בלום, נופך ספיר ויהלום ויראה טהורה, שמו מפארים: **ר' אברהם צבי יקר הערכין** מבחירי ישיבת טשעבין, אשר זכינו שעיטר את שולחן השבת שלנו, לרגל היכנסו בברית הנישואין עם הכלה בת הרב החסיד המפואר **הרב בערל שלעזינגר שליט"א** ביום י"ב בחשון בשעה טובה.

אברהם יושב פתח האוהל, יעלה מעלה על במתי הצלה עדי עד; רב ברכות על ראשם יחול.

ברגשי כבוד והערצה ובעמקי גיל ושמחה, שולח אני בזה ברכת מז"ט מעומק הלב, אל מעלת כבוד ידידי יקר, אהוב על המקום ועל הבריות, רב הקילוסין, וותיק וחסיד, פה מפיק מרגליות **הרב החסיד רבי וואלף פרגס שליט"א** יקר הערכין. לרגל השמחה השרויה במעונו בנישואי בנו המופלג ומופלא בתורה, מלא בחכמה ודעת, גמיר וסביר באמרי שפר, **הרב יואל יקר הערכין** מבחירי ישיבת מיר, עם בת הרבני המופלג **הרב עמרם בראך שליט"א**, אשר היה כנזר לפתורא דשבתא במילין יקירין

ויהא רעווא קמיה כי ירוה רוב נחת דקדושה מהזוג הצעיר, מתוך בריות גופא ונהורא מעליא, הרחבת הדעת וסייעתא דשמיא

